

La renaixença del mallorquinisme cultural en el segon franquisme

Miquel Vidal Bosch

Universitat de les Illes Balears
Carretera de Valldemossa, km 7,5
07122, Palma

RESUM: En el primer franquisme, durant les dècades dels quaranta i els cinquanta, la dura repressió política, social i cultural marginà completament les expressions públiques del mallorquinisme, amb la qual cosa el relegà a l'àmbit privat i clandestí. La supervivència d'aquest anomenat mallorquinisme es degué, aleshores, sobretot al manteniment de la llengua i les tradicions autòctones per part de les famílies. Sorgiren, però, diverses pràctiques culturals que fomentaren un procés de construcció nacional sorgit del mateix poble i que configuraren la renaixença del mallorquinisme cultural (no polític) als anys seixanta i principis dels setanta. Des de publicacions d'obres i autors referents del passat i d'aquell present, fins a l'impacte de la música catalana, passant per l'aprenentatge i la conscienciació sobre la llengua, la cultura i la identitat popular, s'anà configurant un despertar cultural en clau nacional que promogué, més que no pas el rebuig de la cultura espanyola, la reivindicació i la normalització de la cultura i la llengua pròpies, existents molt abans del franquisme però molt minoritzades per la seva repressió.

PARAULES CLAU: català, cultura, identitat, mallorquinisme, segon franquisme.

THE renaissance of cultural Majorcanism
during the late Franco regime

ABSTRACT: During the early Franco regime, in the decades of the forties and fifties, the political, social and cultural repression completely margin-

Miquel Vidal Bosch, La renaixença del mallorquinisme cultural en el segon franquisme. *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 26, 133-162 ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles.2023.26.1005. Data de recepció: 03/08/2022. Data d'acceptació: 03/02/2023.

miquel.vidal.bosch@gmail.com | orcid.org/0009-0002-4781-168X

alized public expressions of Majorcanism, relegating it to the private and clandestine spheres. The survival of this Majorcanism was, at that time, mainly due to the maintenance by families of the native language and traditions. However, several cultural practices emerged and encouraged a process of national construction built by the people. Those practices shaped the renaissance of cultural (non-political) Majorcanism in the sixties and early seventies. From cultural publications of reference works and authors from the past and present, to the impact of Catalan music, and through learning and awareness of language, culture and popular identity, it established a national cultural awakening that, rather than rejecting Spanish culture, promoted the vindication and normalization of its own culture and language, which had existed long before the Franco regime but had been greatly repressed by it.

KEYWORDS: Catalan, culture, identity, Majorcanism, late Franco regime.

Miquel Vidal Bosch té el títol de Màster en Història Contemporània i Món Actual per la Universitat de Barcelona i actualment és doctorand a la Universitat de les Illes Balears, on fa una investigació sobre la qüestió nacional a l'etapa autonòmica de les Illes Balears.

Miquel Vidal Bosch has a Master's Degree in Contemporary History and Current World from the University of Barcelona, and he is currently a PhD student at the University of the Balearic Islands with a project research on the national issue in the Autonomous Community of the Balearic Islands.

Introducció

Aquest article se centra en totes les pràctiques culturals que fomentaren el recobrament i el creixement d'una identitat mallorquina pròpia —vinculada al substrat històric català— que ja existia amb anterioritat a la Guerra Civil però que fou perseguida i relegada a

l'àmbit estrictament domèstic. Als anys seixanta sorgiren una multiplicitat d'agents que tingueren un paper actiu en la reconstrucció i la difusió de la identitat autòctona de Mallorca, és a dir, la mallorquinitat. Cal tenir en compte, però, que aquesta identitat no fou defensada o expressada, en temps de la dictadura, de manera política, així que no estem parlant d'un nacionalisme polític en aquest context. L'article tampoc se centra en el nacionalisme cultural de Mallorca en el segon franquisme, ja que els elements que analitzarem a continuació no són patrimoni exclusiu del moviment nacionalista, que també els defensa però no en té l'exclusivitat. El nacionalisme és la defensa de la nació, la qual es construeix arran dels elements que es tracten en aquest article: llengua, patrimoni cultural, coneixement propi, conscienciació històrica, llaços amb territoris culturalment propers... Però no està clar que tals elements es portessin a terme en clau nacionalista, tot i que pugui haver-hi personatges que es moguin per la convicció d'una nació pròpia. L'esperit d'aquesta proposta, per tant, és entendre com es forjà la base identitària que serví posteriorment als moviments nacionalista, regionalista i autonomista per portar a terme reivindicacions en clau de sobirania política i normalització cultural.

La defensa de la mallorquinitat és el mallorquinisme, un moviment cultural i polític —en aquest article només se n'analitza la vessant cultural— que té els seus orígens al segle XIX i que arriba fins a l'actualitat, amb una història d'alts i baixos i una enorme complexitat que es deu a la seva pròpia heterogeneïtat, ja que el mallorquinisme s'entén des d'òptiques nacionals, regionals o autonomistes, i serveix com a nexa d'unió entre idees i concepcions territorials properes però diferents. La idea de l'existència d'una identitat pròpia com a base per als distints moviments territorials és acceptada i defensada per personalitats i organitzacions de distint signe en el darrer mig segle.

En tot aquest procés identitari també tingué un pes cabdal el manteniment i la promoció del folklore propi de l'illa, és a dir, de

totes les expressions culturals i populars que creen tradició i arrelament al territori (festes i celebracions diverses, gastronomia, activitats d'oci, pagesia, organització de la vida quotidiana, dites populars...). El folklore mallorquí, però, no s'analitzà com a element de reconstrucció identitària en aquelles dècades de canvi perquè ja era un element existent durant tota la dictadura, que no pogué posar fi a les tradicions autòctones en un temps equivalent a una generació. Tot i la seva importància i la seva presència en les manifestacions culturals mallorquinistes en aquell context, no serà tractat aquí com un element actiu de la renaixença del mallorquinisme cultural, atès que no esdevé una pràctica cultural única, indistingible i concreta. Cronològicament, l'anàlisi de la renaixença cultural s'ha de situar entre la segona meitat dels anys cinquanta, els quals, sobretot a partir de la deriva tecnòcrata del 1959, es consideren el punt d'inflexió del desenvolupament dins el període de la dictadura, i el mateix final d'aquesta, en un moment, el 1975, de profund canvi polític i de màxima reivindicació cultural a Mallorca.

La difusió de publicacions en llengua catalana

Si comencem l'anàlisi per la base lingüística de la vertebració d'una identitat pròpia mallorquina, podem veure com es difongueren certes obres mallorquines en llengua catalana ja des dels primers anys de la postguerra. Es feren, doncs, reedicions d'autors emblemàtics del passat —i alguns també d'aquell present—, com Miquel Costa i Llobera, Miquel dels Sants Oliver, Miquel Ferrà, Maria Antònia Salvà, Joan Alcover o Antoni Maria Alcover.¹ La difusió d'obres culturals en llengua catalana no implicava, però, el consegüent sentiment

¹ Sebastià SERRA, Pere FULLANA, Antoni MARIMON i Arnau COMPANYY, «El marc cultural de referència: el Principat i Mallorca. Segles XIX i XX», *Cercles*, I, 1998, pàg.42.

antifranquista de la totalitat dels autors i les autores de l'època. Trobem, d'aquesta manera, persones que si bé tenien una expressió cultural pròpia de Mallorca, també manifestaren simpaties amb la dictadura o la Falange. En són exemples noms com els de Llorenç Riber, Maria Antònia Salvà, Llorenç Villalonga o Joan Estelrich.²

En un context de poca regulació i normalització del català a Mallorca, podem trobar divergències internes dins la intel·lectualitat mallorquina entorn de la llengua. Així, Llorenç Villalonga, un dels escriptors més paradigmàtics del segle passat a l'illa, mostrà el seu anticatalanisme mitjançant la negació de la unitat lingüística del català, tesi que sostingué ja des de molt abans del franquisme. Aquesta visió separada del català i el mallorquí es traduí en una concepció llunyana dels lligams entre Catalunya i Mallorca. Villalonga escriví gran part de la seva obra en castellà, i la que es trobava en català tenia un llenguatge molt mallorquinitzat, amb la qual cosa feia incidència en el parlar tradicional de l'illa i el distingia de la normativa central catalana. De cara al manteniment i la construcció d'una identitat pròpia i alhora lligada als territoris catalanoparlants, sens dubte l'ús lingüístic de Villalonga no ajudà a l'assimilació per part dels seus lectors d'una realitat indubtable: la unitat de la llengua catalana. En aquesta situació, les editorials que publicaren les seves obres hagueren de corregir contínues expressions autòctones —dialectalismes com *nostro*, *noltros*, *lo*, *mos*, o l'ús d'articles salats—, fet que provocà el malestar de l'escriptor en nombroses ocasions. Tot i així, Villalonga escriví diverses obres de summa importància en català durant el franquisme, com *La novella de Palmira* (1952), *Faust* (1956), *El lledoner de la clastra* (1958) o *L'àngel rebel* (1961).³

2 Sebastià SERRA, «Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca», *Cercles*, 14, 2011, pàgs.49-50.

3 Josep A. GRIMALT, «Llorenç Villalonga i la llengua catalana», *Estudis Romànics*, 34, 2012, pàgs. 209-223.

D'altra banda, l'altre model de llengua catalana per als escriptors mallorquins que podem trobar fou el que impulsà el filòleg Francesc de Borja Moll amb la seva obra *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears* (1968), quant a gramàtica, i amb el *Diccionari català-valencià-balear* (1962), quant al lèxic. El *Diccionari*, però, fou iniciat per mossèn Antoni Maria Alcover tres dècades abans i continuat per Moll, qui repregué el projecte d'Alcover a finals dels anys quaranta. La seva tasca tingué la col·laboració d'Aina Moll Marquès, la seva filla, i Manuel Sanchis Guarnier.⁴ A més, Moll promogué l'emissió de les *Rondalles* d'Antoni Maria Alcover per Ràdio Popular de Mallorca entre el 1959 i el 1960, oferí un curs radiofònic de català a Ràdio Joventut i assumí, el 1965, la publicació d'una secció setmanal al *Diario de Mallorca* sobre ortografia, barbarismes i prejudicis lingüístics. També escriví el *Promptuari d'ortografia* (1963), el *Vocabulari mallorquí-castellà* (1965) i *La lengua de las Baleares enseñada a personas de habla castellana* (1969).⁵ El català de Mallorca, segons Moll, gaudia d'un dret de respecte per part dels altres territoris de parla catalana arran de la seva condició hereva del català clàssic del passat, com demostraven certes expressions o paraules només emprades a Mallorca. Podem veure en les idees de Moll, tot i que eren diferents de les de Villalonga, traces d'una disputa dialectal en el món intel·lectual de la llengua catalana durant el franquisme.⁶

En tot aquest procés de difusió de la cultura escrita en català cal recalcar també el pes cabdal que tingué la revista *Lluc*, la qual es publicà alhora en català i en castellà entre els anys 1962 i 1967, i solament en català a partir del 1968. Fou el context del reeiximent de

4 Sebastià SERRA, «Les dificultats», *op.cit.*, 2011, pàgs.48-49.

5 Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960. Entre la desnacionalització accelerada i l'autoafirmació compromesa», dins S. SERRA i E. RIPOLL (coords.), *Identitats nacionals i nacionalismes a l'Estat espanyol a l'època contemporània: Simposi Galeusca Història IV*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2017a, pàgs. 366-367(a).

6 Josep A. GRIMALT, «Llorenç Villalonga i la llengua catalana», *op.cit.*, 2012, pàg.217.

publicacions literàries de l'Editorial Moll, l'Impremta Mossèn Alcover o l'Impremta del Sagrats Cors, així com el naixement d'altres, com les editorials Daedalus (1964), Cort (1965) i Turmeda (1972). També hem de tenir en compte la revista universitària *Mayurqa* (1968), el *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* i l'aparició de la Biblioteca Bartomeu March (1970), que foren claus per a la difusió del coneixement de la història i la cultura pròpies. El 1975 s'inaugurà una revista clau per a la difusió de treballs històrics i culturals en llengua catalana, *Randa*, especialitzada en les Illes Balears i dirigida per l'historiador Josep Massot i Muntaner, qui ja dirigia des del 1971 les Publicacions de l'Abadia de Montserrat a Barcelona. La gènesi de la revista, en realitat, fou el 1973. Massot organitzà la publicació amb l'ajuda de Margalida Tomàs i Max Cahner, qui ja publicava des de l'editorial Curial la revista *Els Marges*. La nova revista, de to científic i destinada a un públic culte, aconseguí fer col·laborar significativament molts autors i intel·lectuals mallorquins de l'època. Tot i que més tard va tenir finançament dels consells insulars de les Illes (menys el d'Eivissa), inicialment *Randa* fou impulsada econòmicament per l'editorial Curial, la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Així, en aquells anys començaren a destacar molts autors en llengua catalana: Bartomeu Fiol, Joan Pons i Marquès, Antoni Serra, Josep Maria Llompart, Jaume Vidal Alcover, Bernat Vidal, Gori Mir, Bartomeu Barceló, Blai Bonet, Antònia Vicens, Baltasar Porcel, Guillem Frontera, Rafel Ginard Bauçà...⁷ Aquest últim fou autor del *Cançoner popular de Mallorca*, un recull de quatre volums de més de dues mil pàgines totals, escrit entre els anys 1966 i 1975, que recopila

7 Sebastià SERRA, Pere FULLANA, Antoni MARIMON i Arnau COMPANYY, «El marc cultural de referència», *op. cit.*, 1998, pàgs. 42-43; Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960», *op. cit.*, pàg. 363; David GINARD, *Josep Massot i Muntaner: El combat per la història*, Palma, Leonard Muntaner, 2021, pàgs. 67-73.

més de vint mil cançons diferents, fet que el converteix en el major cançoner mai elaborat en català.⁸ Tot plegat evidencia el creixement exponencial de la producció cultural en llengua catalana a Mallorca a la dècada dels seixanta, en la qual es publicaren prop de quaranta títols de poesia i narrativa, trenta de teatre i vint de prosa de no-ficció (assaigs), una quantitat total superior a la de les publicacions fetes des de l'inici del segle XIX fins a l'esclat de la Guerra Civil, el 1936. La producció dels anys seixanta gairebé duplicà la de la dècada anterior, molt més enfocada al gènere poètic.⁹

L'aprenentatge de la llengua catalana

Després de repassar la importància de la difusió de la llengua pròpia per a la reconstrucció de la identitat d'un poble, cal reflexionar també sobre la consegüent necessitat de l'aprenentatge d'aquesta per part de la població. El mallorquinisme cultural requerí, en els anys de la dictadura, un esforç lingüístic de certes persones i institucions per mantenir viu el català enfront de la pressió de la llengua castellana. Els primers cursos de llengua catalana en un centre educatiu durant la dictadura els organitzà Aina Moll Marquès, filla de Francesc de Borja Moll, el 1960. Ella, professora de francès a l'Institut Femení d'Ensenyament Mitjà Joan Alcover, a Palma, impartí sessions de llengua, gramàtica i literatura catalanes a un grup reduït d'alumnes durant una hora tres dies a la setmana, sempre amb el vistiplau del director del centre. La formació lingüística es basava en l'obra *La lengua de las*

8 Andreu RAMIS, *Cultura popular i nacionalisme*, Palma, Govern de les Illes Balears. La Qüestió Nacional, 2002, pàgs. 55-59.

9 Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960», *op. cit.*, p.369.

Baleares, del seu propi pare, i la tasca literària consistia en l'estudi dels principals autors històrics de Mallorca.¹⁰

Però si hi ha una institució absolutament clau per a l'estímul de la llengua catalana a Mallorca en el segon franquisme és l'Obra Cultural Balear, una entitat cívica i cultural dedicada a reforçar la llengua i la cultura de les Illes, que, tot i tenir un major període d'expansió als anys setanta, destacà als seixanta pels seus cursos d'aprenentatge.¹¹ L'Obra Cultural es fundà a Palma el 21 de desembre de 1962 gràcies a la firma de quinze socis inicials, entre els quals destaquen noms com els de Miquel Forteza i Pinya —primer president de l'entitat—, Pau Alcover de Haro —fill de Joan Alcover—, Bartomeu Barceló Pons, Francesc de Borja Moll, Josep CasasayasTruyols, Miquel Fullana Llompart i Miquel Marquès Coll, entre d'altres. La majoria de membres de la direcció eren persones que havien estat intel·lectualment actives abans de la Guerra Civil i que havien estat membres de l'Associació per la Cultura de Mallorca. La creació de l'Obra, impulsada principalment per Francesc de Borja Moll, arribà per influència directa de l'entitat cívica i cultural catalana Òmnium Cultural, fundada l'any anterior, el 1961. Els primers plans lingüístics que planejà l'Obra Cultural Balear inclogueren l'organització de cursos de llengua catalana a l'Estudi General Lullia, al col·legi Ramiro de Maeztu i a Montisíon; la publicació de monografies divulgatives a l'estil de *Panorama Balear*, així com de llibrets il·lustrats de rondalles; la promoció de les publicacions *Cavall Fort* i *L'Infantil*, dels quals adaptava els textos en català; la campanya a favor de la revista *Lluc*, recentment redactada en català aleshores, i la col·laboració amb els líders de l'escoltisme mallorquí.¹²

10 Elvira SALOM, «L'Obra Cultural Balear i l'educació: els primers cursos de llengua i literatura catalana organitzats per l'entitat (1962-1969)», *Educació i Cultura*, 24, 2013, pàg. 202.

11 Sebastià SERRA, «Les dificultats», 2011, pàgs. 50-51.

12 Elvira SALOM, «L'Obra Cultural Balear i l'educació», *op. cit.*, 2013, pàgs. 196-201; Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960», *op. cit.*, pàgs. 367-368.

Arribat el 1963, el primer curs oficial de llengua catalana impartit per l'Obra Cultural Balear a l'Estudi General Lulljà tingué una cinquantena d'alumnes. Tot plegat fou clau per a la difusió de l'ensenyança del català en diversos centres de l'illa. Fou l'Estudi General, però, el que s'encarregà dels exàmens de tot l'alumnat, que consistien en exercicis de dictat i traducció de textos. Les qualificacions més altes rebien premis materials (llibres, viatges culturals, diners...) a tall de motivació per als estudiants. Alhora, s'organitzaren diversos cursos intensius de capacitació per al professorat, a causa de la lògica falta de preparació professional.¹³

L'experiència d'un centre educatiu històric com el Col·legi Sant Francesc ens denota la creixent preocupació per la llengua pròpia en el món acadèmic:

Al col·legi Sant Francesc, durant el curs de Preu, vaig rebre classes de català un cop per setmana, i algunes vegades teníem a Francesc de Borja Moll com a professor. No era una cosa clandestina com a tal, era més aviat «alegal», i no era una assignatura com a tal, venien un cop per setmana només. En comptes de fer l'hora d'estudi, fèiem una hora de català. Ens donava *Cavall Fort*, una revista infantil en català de l'època. Sant Francesc tenia fama de conservadora i efectivament ho eren, però en el tema del català sempre hi ha hagut una part de l'Església que ha estat més o menys mallorquinista o catalanista. (Joan March)¹⁴

Quan feia batxiller a Sant Francesc hi va haver algunes persones que van demanar classes en català, i fora d'horari escolar un capellà, el pare Muntaner, ens feia classe voluntària en català, sense puntuar ni res. El col·legi ens deixava l'aula disponible i el pare Muntaner ho feia fora cobrar res. Vaig aprendre a escriure en català gràcies a aquesta iniciativa, que fou eminentment dels alumnes i no de l'escola. (Joan Mayol)¹⁵

13 Elvira SALOM, «L'Obra Cultural Balear i l'educació», *op. cit.*, 2013, pàgs. 202-204.

14 Entrevista a Joan March Noguera, 28 d'octubre de 2020.

15 Entrevista a Joan Mayol Serra, 20 de juliol de 2021.

Els plans lingüístics de l'Obra es diversificaren força més en la segona meitat de la dècada. A partir del 1966 es començà a premiar, amb certs regals materials o premis simbòlics, els comerços que tenien els rètols en català. L'Obra també s'encarregava de l'assessorament lingüístic per evitar errors de correcció en els rètols o en diverses publicitats públiques en la llengua pròpia. A partir de l'any següent l'entitat acordà l'inici de la formació d'una biblioteca pública d'obres en llengua catalana, la convocatòria de concursos de redacció en català per a estudiants, un conveni amb el *Diario de Mallorca* per a la publicació d'una columna setmanal «en mallorquí» i la promoció de conferències de divulgació cultural arreu dels ajuntaments i parròquies municipals. També fou aleshores quan l'entitat, i també Aina Moll a títol personal, donà suport als intents provinents de Catalunya d'implementar l'ensenyança oficial en català, encapçalats per la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans, i en seguí l'exemple lliurant una petició oficial al Ministeri d'Educació i Ciència per a l'oficialitat de la llengua a tots els centres educatius, petició que fou rebutjada per l'Administració.

L'Obra Cultural Balear sempre es mantingué a favor de la unitat de la llengua catalana. Això no significa, però, que l'entitat no emprés les expressions «llengua mallorquina» o «mallorquí». En els àmbits administratiu i educatiu es defensà el «català» (com demostra bé l'organització de cursos de grau elemental de «Llengua i Literatura Catalana» a l'Estudi General Lul·lià), però alhora s'organitzaren «cursos de mallorquí» clandestins en diversos centres educatius, amb un caràcter més aviat informal. En l'àmbit religiós, s'impulsaren els missals i els catecismes també en «mallorquí» i s'establiren contactes amb els liturgistes de Montserrat (Barcelona) per a la preparació dels missals. El 1967 el Bisbat de Mallorca començà a col·laborar en la traducció de les litúrgies. La posició unitària entorn de la llengua de l'Obra quedà reflectida en les paraules del seu primer president, Miquel Forteza, en l'Assemblea General del 21 de gener de 1965: «el que

és trist és el desamor de molts mallorquins a la nostra llengua, inexplicable manera d'ésser d'aquestes persones que ben mirat són els veritaders causants de certes anomalies». En la mateixa línia, en l'assemblea del 31 de gener de 1966 afirmà:

[...] tant els catalans del Principat com nosaltres hem de fer tot lo possible per a fer desaparèixer totalment aquesta espècie de gelosia anticalanista que existeix difusa a Mallorca, i també dissipar aquest malentès entre molts de mallorquins que, per ignorància, creuen que el mallorquí és una llengua distinta del català.

L'expansió de l'Obra Cultural Balear en el segon lustre dels seixanta fou notòria. Ja el 1965 s'acordà l'extensió de les accions pertinents a Menorca i Eivissa, i tres anys després es constituí una comissió entre illes per a la millora de relacions culturals i literàries. El primer signe fidedigne de la gran expansió dels anys setanta fou el sobtat augment del nombre de socis de l'Obra entre el 1968, quan arribà al centenar sis anys després de la seva fundació, i el 1970, quan la xifra es duplicà en tan sols dos anys (224 membres). El 1971 augmentà fins a 355. L'incontestable augment del pressupost econòmic de l'organització entre els anys 1971 (351.975 pessetes) i 1972 (868.000 pessetes) n'és un altre clar exemple. L'Obra continuà en aquesta dècada amb la tasca cultural i l'esperit integrador amb el qual afrontava la normalització de la llengua. En aquesta línia es troben les declaracions del segon president de l'entitat, Climent Garau Arbona, el 1970: «[...] volem conservar allò que és nostre i estimam, però sense anar contra ningú; estam compromesos, però no amb cap partit ni facció, a salvar allò que ens queda de valors espirituals propis, respectant els valors i els drets dels altres».¹⁶

¹⁶ Actes de l'Assemblea General de l'Obra Cultural Balear (1962-1972), Arxiu de l'Obra Cultural Balear.

Els testimonis següents reflecteixen de manera sintetitzada el llegat d'una entitat vista com quelcom que impulsà la llengua com no s'havia fet en dècades i com la base d'una politització futura del moviment cultural:

L'Obra Cultural Balear no tan sols defensava la llengua des d'un punt de vista cultural, sinó també amb una important reflexió política i molt relacionada amb el nacionalisme a Catalunya. (Josep Valero)¹⁷

L'Obra ha estat un punt de resistència i un escenari de debat, discussió i difusió d'una idea mallorquinista. Quan la gent no es reunia, es reunien a l'Obra Cultural. Quan faltava gent que t'expliqués, t'ho explicaven a l'Obra Cultural. Quan no hi havia classes de català, a l'Obra Cultural en feien. (Celestí Alomar)¹⁸

Si avui existeix un mallorquinisme polític és gràcies a l'Obra Cultural. En torn a ella van sorgint publicacions, moltes de les quals eren en castellà i després s'anaren passant a català. Això també va ser fonamental, perquè les úniques lectures que molta gent va fer en català van ser gràcies a aquestes publicacions. (Pere Sampol)¹⁹

En el cas de la localitat de Manacor, no podem obviar la importància històrica de l'Escola Municipal de Mallorca, fundada el 1973 per Gabriel Barceló Bover, professor de dibuix del col·legi Ramon Llull, ubicat també a Manacor. La dècada anterior, a partir del 1961, Barceló impartí sessions de llengua catalana de manera clandestina a un petit grup d'alumnes de batxillerat durant algunes hores de dibuix i pati. El 1964 l'inspector d'educació Josep Gassiot i Llorens feu una visita al col·legi, on descobrí les classes de català clandestines de Barceló. Lluny de prohibir-les, ajudà el professor a continuar la iniciativa amb un grau d'acceptació major dins el centre. Tal cosa

17 Entrevista a Josep Valero González, 20 de maig de 2020.

18 Entrevista a Celestí Alomar Mateu, 2 de novembre de 2020.

19 Entrevista a Pere Sampol Mas, 19 de maig de 2020.

motivà Barceló a mantenir el projecte amb més ambició, fet que el portà a formar-se lingüísticament a través de l'Obra Cultural, amb la qual començà a col·laborar seguint el seu sistema d'ensenyament lingüístic els anys posteriors.

La dinàmica educativa de Gabriel Barceló es trencà el 1972 arran de diverses problemàtiques: la falta de temps del mateix professor —havia de desplaçar-se a Palma sovint—, la conversió del col·legi Ramon Llull en un institut públic d'ensenyament mitjà i l'arribada de professorat de la Península al centre. La voluntat de l'alumnat de continuar, sumada a l'ajuda logística de l'Obra Cultural Balear, motivaren Barceló i un grup de col·laboradors a presentar a l'Ajuntament de Manacor una proposta per crear una escola municipal de la llengua, proposta que s'aprovà finalment el 7 de juny de 1973. El suport de nombrosos intel·lectuals de l'illa (Josep Melià, Francesc de Borja Moll, Josep Maria Llompart, Gabriel Janer Manila...) fou clau per aconseguir el vistiplau. Aquesta decisió de l'Administració municipal mostra un canvi de tendència política ja en els darrers anys del franquisme, moment en què la pressió sociocultural a favor de la llengua i la cultura pròpies fou difícil de parar. És cert, també, que el nom decidit, Escola Municipal de Mallorquí, ajudà a obtenir la llum verda de Madrid, ja que en el context de major intensitat de la repressió cultural i lingüística del règim a Catalunya no s'hauria aprovat un centre de «català» a Mallorca.

L'Obra ajudà molt l'Escola en termes pedagògics i tècnics, ja que hi aportà assessorament, la professionalització del cos docent i la col·laboració en l'administració del centre, així com suport econòmic i en forma de recursos materials, fonamentalment bibliogràfics. Des del curs 1973-1974 ambdues entitats col·laboraren en la celebració de cicles de conferències sobre cultura, història i literatura de les Illes, amb la qual cosa no només demostraven que l'Escola i l'Obra actuaven en termes estrictament lingüístics, sinó que esdevingueren claus per a la conscienciació del poble i la construcció d'un imagi-

nari col·lectiu nacional. Les conferències es pogueren fer, també, gràcies a l'aportació financera de la Caixa de Pensions (aleshores coneguda com a Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat).²⁰

Pel que fa a l'oficialitat de la llengua catalana en l'aprenentatge públic dels estudiants de Mallorca i les Illes Balears, si bé ja el 1970 la Llei general d'educació preveia l'ensenyament de les llengües «regionals», no fou fins al 2 de juliol de 1975 que el Govern del règim publicà una nova normativa lingüística en la qual s'acceptava la incorporació del català al currículum de preescolar i d'educació general bàsica de les Balears. La inclusió de la llengua s'acabà de concretar amb l'entrada en vigor, el 20 de setembre de 1979, del Reial decret 2193/1979. Aquesta oficialitat, però, ja l'havien exigit, a mitjan anys seixanta, l'Obra Cultural Balear i la família Moll, sense èxit inicial, al Ministeri d'Educació i Ciència.²¹

La Nova Cançó

La música fou un altre element cultural emprat per a les reivindicacions nacionals i democràtiques de la generació jove del segon franquisme. Amb les cançons es reivindicà el dret polític de la considerada nació catalana, oprimida pel règim, a existir i mantenir els seus trets fonamentals. En aquest paradigma fou bàsica la labor duta a

²⁰ Antoni MARIMONI Bartomeu CARRIÓ, *El nacionalisme a Mallorca: Evolució històrica des dels orígens fins a l'actualitat*, Palma, Perifèrics, 2003, pàg. 85; Daniel SAÉZ, «L'ensenyament de la llengua catalana a Mallorca a finals del franquisme. L'Obra Cultural Balear i la creació de l'Escola Municipal de Mallorca de Manacor (1960-1980)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 17, 2011, pàgs. 243-251.

²¹ Antoni MARIMONI i Bartomeu CARRIÓ, *El nacionalisme a Mallorca, op. cit.*, 2003, pàg. 85; Elvira SALOM, «La lluita per l'oficialitat de l'ensenyament de la llengua catalana en els centres docents de les Illes Balears. El paper de l'Obra Cultural Balear», *Educació i Cultura*, 25, 2014-2015, pàgs. 203-208.

terme per múltiples cantautors identificats amb la Nova Cançó, un moviment musical que impulsà la llengua i serví com a escenari de denúncia de les injustícies del règim. L'auge de les seves reivindicacions fou als anys seixanta, però el seu origen es remunta a la segona meitat dels cinquanta, gràcies a personatges com Miquel Porter i Moix, Josep Benet o Lluís Serrahima. Entre el 1961 i el 1968 hi tingué summa rellevància el grup de cantautors conegut com Els Setze Jutges, integrat per personalitats musicals tan importants com Francesc Pi de la Serra, Josep Maria Espinàs, Joan Manuel Serrat, Maria del Mar Bonet, Lluís Llach, Raimon, Rafel Subirachs, Remei Margarit i el ja mencionat Miquel Porter i Moix, entre d'altres. La majoria d'ells eren catalans, però tots actuaren en el conjunt dels territoris catalanoparlants, inclosa Mallorca. En el moviment musical mallorquí destacaren, a més de Maria del Mar Bonet i el seu germà, Joan Ramon Bonet, artistes de la talla de Guillem d'Efak, Antoni Parera, Miquela Lladó, Antoni Obrador, Gerard Matas, Els Valldemossa i el duo Queta i Teo. Els contactes i les col·laboracions entre cantautors de diversos territoris fomentaren la construcció d'una cultura unitària dels territoris catalanoparlants i foren una innegable influència per als artistes mallorquins de cara a la conscienciació nacional.

Els nombrosos concerts celebrats a Mallorca pels representants de la Nova Cançó es convertiren a poc a poc en un fenomen de masses. Les lletres de les cançons i l'actitud política dels cantautors convertiren habitualment els seus concerts en veritables mítings en favor de la llibertat, i això es traduí, de forma lògica, en un clar fenomen social amb impacte immediat. Tot plegat forçà el règim a aplicar una normativa més controladora, basada en la comprovació dels antecedents dels organitzadors dels esdeveniments i dels artistes protagonistes abans de concedir els permisos pertinents. Així, els organitzadors havien d'enviar al Govern Civil les lletres de les cançons que s'havien d'interpretar. Moltes cançons foren censurades en nombroses ocasions. El criteri censor, no obstant això, era incoherent i algu-

nes vegades es prohibiren manifestacions musicals que en altres es permeteren.

Les primeres actuacions de la Nova Cançó tingueren lloc en espais humils —sobretot, escoles—, però ben aviat l'èxit dels seus artistes permeté celebrar concerts a l'Auditorium i al Teatre Principal de Palma. La rebuda escrit d'aquest fenomen pels mitjans de comunicació fou diversa, ja que mentre que alguns (*Baleares*) feien referència al seu caràcter «separatista», altres (*Última Hora* i *Diario de Mallorca*) oferiren fins i tot fotografies en les quals es podien veure senyeres i pancartes reivindicatives. Iniciatives d'entitats com l'Obra Cultural Balear i les Joventuts Musicals feren possibles moltes d'aquelles celebracions.

Gràcies al fort atractiu de la música, la gran aportació de la Nova Cançó afavorí la conscienciació de la joventut sobre les necessitats del context. L'impuls de la música catalanoparlant fou clau per a la difusió i normalització de la llengua. Sovint molts actes s'acompanyaven amb el conegut lema «Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia». També es va fer en més d'una ocasió publicitat política de grups socialistes, comunistes i anarquistes. Fins i tot, en un descans d'un concert de Lluís Llach a l'Auditorium, alguns membres del Partit Socialista de les Illes, la formació política declaradament nacionalista més rellevant del moment, recaptaren diners per pagar la fiança d'alguns presos polítics d'organitzacions com l'Organització d'Esquerra Comunista (OEC), el Partit Obrer Revolucionari d'Espanya (PORE) i el Moviment Comunista de les Illes (MCI).²²

Inherent a tot això, veiem la reivindicació de la música com un factor de construcció nacional i política, més enllà del simple folklorisme com a única manifestació cultural. La identitat del poble ma-

22 Margalida PUJALS, «El panorama musical mallorquí a les acaballes del franquisme», *Plect d'Història Local*, 97, 2002, pàg. 1529; Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960», *op. cit.*, pàg. 364.

lloquí, per tant, es defensava com un ens igual a la identitat nacional espanyola, no com quelcom inferior o «domèstic», com havia estat antany, i la cançó era difosa com un mitjà de crítica social, i no pas de pur entreteniment.

En el seu discurs d'investidura com a doctora honoris causa per la Universitat de Lleida, el 23 d'octubre de 2009, Maria del Mar Bonet sentencià el següent sobre la força social de la Nova Cançó:

[Els Setze Juges] varen sorgir a principis dels seixanta, en plena dictadura i en una Catalunya sense el seu govern. Però des del cor de la gent emergia una agitació cultural i també política, encara que clandestinament. Tot manifestava una clara voluntat de resistir en la defensa de les llibertats i de la nostra identitat, que des de la dictadura i la seva repressió [...] se'ns negava.

Varen donar música i veu als nostres poetes, varen fer cançons noves i donaren peu a la Nova Cançó. En aquell moment la seva força expansiva va ser molt gran, i, corrent paral·lelament amb França i Itàlia, crearen una cançó en la qual primaven la bona música i el text de qualitat. Varen tenir un suport increïble de la societat civil, i al seu pas es crearen cases discogràfiques, centres per actuar, algun programa de ràdio i també un gran circuit d'actuacions arreu dels Països Catalans.

Entorn de la força social i la rellevància històrica de la Nova Cançó tenim els testimonis següents:

Va ser un moviment amb una importància tremenda perquè la cançó es un vehicle d'idees i emocions, i va influir molts joves. Els joves que no tenien consciència política de res cantaven aquestes cançons. Tot això van ser petites passes que van influir en certs petits canvis. (Mateu Morro)²³

23 Entrevista a Mateu Morro Marcé, 18 de maig de 2020.

La Nova Cançó ens va donar una alegria perquè no havíem sentit cantar en català mai excepte la música popular. Ens vam sentir identificats amb uns ritmes, una música i una llengua, el català, el que era una absoluta novetat. Va influir bastant en reafirmar la nostra realitat com a poble, a estimar i valorar més la nostra llengua. L'escola ens havia fet creure que el català era una llengua secundària que no tenia cap valor intel·lectual. (Maria Antònia Vadell)²⁴

La conscienciació dels mallorquins i el mallorquinisme

És inequívocament obligatori començar per la figura de Josep Melià Pericàs (1939-2000), un dels escriptors, polítics i ideòlegs més importants de la segona meitat del segle xx. D'idees nacionalistes i centristes, Melià, qui durant la dictadura fou procurador en Corts (1974) i funcionari del Ministeri d'Habitatge i estava relacionat amb els sectors aperturistes del règim, destacà per la publicació, el 1967, de la seva obra *Els mallorquins*, un assaig escrit anys enrere (entre els anys 1963 i 1964) i influenciat directament per dues obres anteriors: *Notícia de Catalunya* (Jaume Vicens Vives, 1954) i *Nosaltres, els valencians* (Joan Fuster, 1962). En el cas de Fuster, ens sembla prou clar que fou la seva obra la que encengué el debat a Mallorca sobre la identitat i la catalanitat de les Illes.²⁵ *Els mallorquins* explica la idiosincràsia del poble de Mallorca respecte als seus fets històrics i la seva relació amb l'exterior. Aquest estudi esdevingué una gran influència per al moviment mallorquinista, en un context de necessitat de referents intel·lectuals nacionalistes. La identitat que hi exposa Melià suposa una promoció del coneixement de la mallorquinitat, que és

²⁴ Entrevista a Maria Antònia Vadell Ferrer, 3 de juliol de 2020.

²⁵ Antoni RICO, *Joan Fuster i el pensament nacional: Entre el problema i el programa*, Catarroja, Afers, 2021, pàgs. 173-175.

alhora la base del moviment mallorquinista, tant el cultural com el polític. El llibre va ser, doncs, la base teòrica sobre la qual, en bona part, es construí el discurs de construcció nacional i identitària.

Així, Melià feu en la seva obra una defensa de l'empremta catalana a Mallorca, ja que situava la gènesi del poble mallorquí en la conquesta del rei Jaume I, el 1229. La catalanitat demostrada fou la base sobre la qual es defensaven els Països Catalans i sobre la qual el nacionalisme mallorquí basà la seva idea de nació. Tal afirmació, en el context de dura repressió cultural i política del franquisme, esdevingué un acte de gran valentia i un exemple pioner de la defensa, de manera conjunta amb altres persones o entitats ja mencionades, del substrat català en la identitat cultural mallorquina. Pel que fa al caràcter del poble mallorquí, Melià el retrata com quelcom dèbil, dòcil i provincialista, molt dependent de l'exterior. L'autor deixa ben clar que els pobles que hagueren de patir les imposicions del centralisme, tingueren sobtades facilitats per perdre la consciència d'una personalitat pròpia. I és que si l'ensenyament oficial no transmet a les següents generacions el coneixement dels fets històrics que han marcat el poble, i la identitat d'aquest envers l'evolució històrica, l'adquisició de consciència es fa impossible. Tal fet ocorregué precisament en el context de la dictadura franquista, paradigma contra el qual pretenia lluitar l'autor. El poble de Mallorca mancà ja des de ben prest de poder de decisió i protagonisme polític, i esdevindria, segons aquesta tesi, un poble acomodat a qualsevol situació i prudent davant el progrés. Tot plegat, la situació es va agreujar amb la castellanyització i el centralisme espanyol arran del Decret de Nova Planta del 1715, que liquidà la identitat mallorquina com a poble. Mallorca assistí, doncs, a un clar enfortiment del provincialisme com a sistema de vida i de relació amb l'Estat. Aquest provincialisme és el que Melià pretenia denunciar en temps del règim franquista, orgullós hereter del centralisme borbònic de Felip V. Les faltes d'ortografia constants i la poca correcció lingüística que caracteritzen aquesta

obra són un perfecte indicador de la dèbil situació social de la llengua catalana en anys de domini absolut del castellà en tots els àmbits públics, incloent-hi l'educació.

Josep Melià, en definitiva, explica en aquesta obra el passat, però en clau del seu present: el tardofranquisme. És a dir, el que pretén, en part, és explicar com es troba el poble mallorquí en el seu moment, com ha arribat a aquell context després d'una llarga trajectòria històrica. Per tant, no és un treball històric que només miri al passat, sinó també un assaig amb la intenció d'advertir i conscienciar el poble per millorar el seu present i el seu futur.²⁶ El que feu Melià, en definitiva, fou fer «pensable» Mallorca. La seva tasca tingué de seguida una influència evident sobre la intel·lectualitat mallorquinista, com demostra el fet que el seu llibre es va convertir en el més venut del Dia de Sant Jordi del 1967 a Palma.²⁷

Més enllà de Melià, una altra figura de summa importància per al procés de conscienciació històrica dels mallorquins fou Gregori (Gori) Mir Mayol (1939-2016), un dels historiadors illencs més importants del darrer segle. Entre el 1965 i el 1967, Gori Mir organitzà a Campos, amb altres joves del poble, uns cicles de conferències sobre diversos temes relacionats amb la realitat mallorquina. Gràcies a la participació d'alguns dels escriptors i intel·lectuals més rellevants del moment (Francesc de Borja Moll, Josep Maria Llopart, Josep Melià, Blai Bonet, Bernat Vidal Tomàs, Joan Veny, Gabriel Janer Manila, Aina Moll, Bartomeu Fiol...), tals conferències aconseguiren un ressò molt gran a tota l'illa.

Les Aules de Poesia (1966), de Teatre (1966-1967) i de Novel·la (1967-1968) foren un conjunt de conferències —unes cinquanta en total— sobre el patrimoni literari català i castellà. En foren els principals promotors Jaume Vidal Alcover, Antoni Serra, Jaume Adrover,

26 Informació extreta de *Els mallorquins*, de Josep Melià.

27 Antoni RICO, *Joan Fuster i el pensament nacional*, op. cit., 2021, pàg. 177.

Josep Maria Llompart i Bienvenido Álvarez. Destacats intel·lectuals del moment (Jordi Carbonell, Joan Lluís Marfany, Guillem Frontera, Ricard Salvat o Baltasar Porcel, a més dels ja mencionats anteriorment) debateren sobre tot tipus de manifestacions culturals del passat i difongueren uns autors i unes obres totalment obviats pels plans d'estudis del règim. Alhora, les Aules serviren com a espai d'encontre entre la intel·lectualitat dels diversos territoris de parla catalana. L'objectiu final era fomentar entre els assistents una conscienciació sobre la identitat pròpia. GoriMir hi impartí dues conferències en les quals analitzà el desenvolupament històric dels gèneres teatral i novel·lístic de Mallorca, anàlisi que el serví posteriorment, el 1970, per publicar el seu primer llibre, *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*.

La contribució historiogràfica més coneguda de Gori Mir és *El mallorquinisme polític (1840-1936): Del regionalisme al nacionalisme* (1975), en dos volums que sumen en total set-centes seixanta pàgines en les quals l'autor recupera una àmplia selecció d'escrits sobre la personalitat lingüística, cultural i política de Mallorca des de la segona meitat del segle XIX fins a l'esclat de la Guerra Civil. Mir, que hagué de publicar l'obra sota el pseudònim d'Anselm Lull, per la tensió del moment, popularitzà llavors el terme «mallorquinisme polític», una denominació referent a les aspiracions polítiques del sobiranisme i/o autonomisme de Mallorca. El coneixement del passat del mallorquinisme polític esdevingué totalment clau per al projecte mallorquinista de les formacions polítiques i les organitzacions cíviques i culturals que pretengueren aconseguir majors graus de sobirania, autogovern i protecció de la cultura pròpia en un moment de profund canvi sociopolític després de la mort del dictador.

A més dels ja mencionats Melià i Mir, trobem altres escriptors de l'època dedicats a la producció de coneixement sobre la història i el territori propis a fi d'augmentar el coneixement sobre nosaltres mateixos: Miquel Forteza, Antoni Pons, Guillem Rosselló Bordoy, Barto-

meu Barceló Pons, Josep Sureda i Blanes o Josep Massot i Muntaner, entre d'altres. Aquest darrer publicà, el 1972, *Els mallorquins i la llengua autòctona*, un llibre que recollia textos sobre l'ús i el concepte de la llengua per part dels escriptors mallorquins des del segle XIII, així com diverses qüestions culturals del segle XX.²⁸ En definitiva, el que tractaren de fer els nous autors del tardofranquisme fou aconseguir la posada en valor de la producció cultural pròpia i la reflexió d'una nova generació que havia perdut la por i emergia amb més valentia per canviar el futur polític i nacional de Mallorca.

La idea dels Països Catalans

Amb el pas dels anys i l'arribada de referents i moviments culturals en clau nacional, i en un context de clara interrelació de franquisme i espanyolisme, cresqué la constitució de lligams culturals, i fins i tot polítics, entre els territoris catalanoparlants com a expressió antifranquista i descentralitzadora, i, en conseqüència, democràtica. S'impulsà, doncs, la idea dels Països Catalans, un concepte existent i popularitzat aleshores pel valencià Joan Fuster. En aquesta línia també fou important la labor de Gori Mir, qui, entre els anys 1966 i 1967, promogué, junt amb Climent Garau i Pere Jofre, dues trobades d'intel·lectuals de tots els territoris catalanoparlants, que se celebraren a S'Arracó i a Lluc, per tal de debatre la situació nacional i política de cadascun d'ells, així com la possibilitat d'establir lligams i línies de cooperació entorn de la idea dels Països Catalans. La trobada de S'Arracó, celebrada al municipi mallorquí d'Andratx l'agost del 1967, fou clandestina, ja que els seus assistents no publicaren cap informa-

²⁸ Damià PONS, «Gregori Mir Mayol, historiador i polític (1939-2016)», *Estudis Romànics*, 39, 2017b, pàgs. 640-643; Damià PONS, «La cultura a Mallorca en la dècada de 1960», *op. cit.*, pàgs. 364-376; David GINARD, *Josep Massot i Muntaner, op. cit.*, pàg. 70.

ció per por d'una possible intervenció de la Brigada Político-Social del règim. En la seva organització i preparació també tingueren rellevància alguns membres del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) de Mallorca. Entre la vintena d'assistents, de tots els territoris, destacaren personatges de la talla de Joan Fuster, Josep Maria Benet i Jornet, Climent Garau, Francesc Moll Marquès, Josep Maria Llompart, Pere Llabrés, Guillem Crespi, Ramon Oró, Gaspar Aguiló, Antonina Canyelles, Andreu Murillo, Miquel Coll, Felip Solé Sabarís, Ricard Pérez Casado i Antoni-Lluc Ferrer. La reivindicació nacional d'aquella trobada, composta per persones de diverses cultures polítiques, estigué acompanyada d'una forta convicció conjunta a favor de la lluita de classes. Això és una evidència, doncs, del fort lligam existent entre mallorquinisme i obrerisme en el context del tardofranquisme, a diferència del que havia estat el mallorquinisme tradicional anterior a la guerra. La de S'Arracó és considerada per alguns com la primera trobada eminentment nacionalista del tardofranquisme.²⁹

És evident que no podria existir la renaixença del mallorquinisme cultural sense els contactes amb una Catalunya clarament més avançada en la qüestió nacional. Per als escriptors i historiadors mallorquins foren fonamentals alguns intel·lectuals catalans, com ara Josep Lluís Sureda, Josep Maria Benet i Jornet, Isidre Molas i Joaquim Molas. En l'àmbit universitari esdevingué clau la creació a Palma, el 1967, d'una delegació de la Universitat de Barcelona, que amb el temps evolucionaria fins a la creació, el 1978, de la Universitat de les Illes Balears.³⁰ I absolutament cabdal fou la publicació, el 1968,

29 Damià PONS, «Gregori Mir Mayol, historiador i polític», *op. cit.*, pàgs. 640-642; Gabriel ENSENYAT, *Fuster i els mallorquins: El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, València, Edicions 3 i 4, 2022, pàgs. 215-220.

30 Sebastià SERRA, Pere FULLANA, Antoni MARIMON i Arnau COMPANYY, «El marc cultural de referència», *op. cit.*, pàgs. 44-45.

de la *Gran enciclopèdia catalana*, un exemple important de la construcció d'un saber autòcton en llengua pròpia.

Ja mort el dictador i iniciada la Transició, Gori Mir continuà, de manera diversa, amb la construcció de lligams catalans: fou un dels promotors de les Jornades de Debat sobre els Països Catalans, celebrades l'11 d'octubre de 1976; publicà articles a les revistes *Lluc*, *Randa*, *Recerques i Serra d'Or* —articles que posteriorment recopilà, el 1981, en el seu llibre *Els mallorquins i la modernitat*—; promogué dues edicions de l'Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans —el 1976 a Perpinyà i el 1978 a Palma—, i participà activament en la formació del Congrés de Cultura Catalana del 1976.³¹

El Congrés de Cultura Catalana fou un altre factor fonamental per a la revitalització i normalització de la llengua i la cultura autòctones. Fou iniciativa del Col·legi d'Advocats de Barcelona, rebé múltiples suports d'entitats i personalitats del món cultural dels Països Catalans i es tractà d'un conjunt de reunions d'intel·lectuals, acadèmics i ciutadans dels diversos territoris que, entre el 1975 i el 1977, es dedicaren a l'anàlisi de la situació sociocultural del moment i a la planificació del futur. S'hi establí una bona descripció del marc territorial d'ús de la llengua, així com de la seva trajectòria històrica al llarg dels segles. Analitzant el context del tardofranquisme, el Congrés denuncià l'exclusió social del català, relegat aleshores als àmbits informals (família, amics i altres situacions de poca rellevància pública), fenomen que denominaren una «situació de diglòssia». Denunciaren també el poc orgull propi dels habitants d'alguns territoris dels Països Catalans (excepte Catalunya) a l'hora d'emprar la llengua pròpia, una idea que continuaren amb la denúncia de la pèrdua de consciència entorn de la unitat de la llengua «a causa de la inclusió dels nostres Països en un moment de la seva història dins l'òrbita d'un poder polític aliè i exterior a ells». La ruptura de les relacions

31 Damià PONS, «Gregori Mir Mayol, historiador i polític», *op. cit.*, p.640-642.

culturals i la florida dels particularismes respongueren, durant el franquisme, a la forta pressió política des de l'Estat. El Congrés denominà «conflicte lingüístic» el paradigma de superioritat i repressió política de la llengua castellana envers la catalana, i reclamà el que en els anys posteriors a la desfeta de la dictadura seria la causa cultural i identitària fonamental: la «normalització lingüística» del català. La normalització, que fou protagonitzada per les institucions arran de l'adveniment de la democràcia i les autonomies, tingué, doncs, el Congrés de Cultura Catalana com un dels seus pilars fonamentals. L'advertència sobre la decadència social de la llengua que es feu en el Congrés fou el punt de partida per a la proposta de solucions pragmàtiques en un futur, que havien de passar pel reconeixement obligatori de la unitat lingüística, base de la cohesió dels territoris i del suport popular a la defensa del català. Es pretenia instaurar una nova catalanitat, basada en la identificació col·lectiva, amb la intenció de superar les falses identificacions amb determinades classes socials. La identitat catalana que es pretengué implementar fou pensada d'acord amb l'imaginari d'un únic poble: els Països Catalans. El Congrés, per tant, destacà pel seu fort caràcter unitari entre els diversos territoris, amb la finalitat d'evitar els particularismes mallorquins o balears, en el cas de l'arxipèlag.³²

Les sessions de debat, que implicaren milers de persones, no tingueren una única seu, sinó que se celebraren arreu de tots els territoris catalanoparlants amb la intenció de fomentar la unió i la participació conjunta en favor d'un projecte comú. D'acord amb la decisió de la Comissió Permanent del Congrés, en la qual estigué present Francesc de Borja Moll en representació de les Illes, la presentació

32 *Congrés de Cultura Catalana*, vol. I, *Resolucions*, Barcelona, Curial, 1978, pp.7-15; *Congrés de Cultura Catalana*, vol.IV, *Manifest i documents*, Barcelona, Curial, 1978, pp. 19-25 / *Congrés de Cultura Catalana*, Barcelona, Curial, 1978, vol. I, *Resolucions*, pp. 7-15, i vol. IV, *Manifest i documents*, pp. 19-25").

a la ciutat de Palma es feu el 27 de juny de 1976, ja en temps de la Transició. El Congrés inspirà els nacionalistes mallorquins a mantenir majors contactes i llaços amb Catalunya i el País Valencià, fet que els serví d'ajuda, a la llarga, per intentar refermar la construcció nacional pròpia de l'illa.³³

Reflexions sobre la supervivència del mallorquinisme

Els testimonis que visqueren el tardofranquisme coincideixen que la supervivència del mallorquinisme durant la dictadura fou eminentment un fenomen de caire privat, familiar i quotidià, basat en la llengua, la cultura i les tradicions:

El mallorquinisme va sobreviure gràcies a actituds personals, a gent que ho va preservar com a propietaris d'una herència nacional, com va fer l'Obra Cultural Balear. No tenien objectius polítics, sinó culturals. La història de vegades sobreviu gràcies a una història feta a trossos, una història oral, amb la que tenim l'obligació de protegir-la i conservar-la. És gent que per damunt de tot vol defensar i recordar ja no les idees polítiques sinó la gent que va defensar-les i va rebre una repressió per això mateix. Va ser un procés molt clandestí que es va anar cosint a través de les puntades imaginatives que aportava la gent. (Celestí Alomar)³⁴

Hem de tenir en compte que quan es té un enemic comú s'és indestructible. Encara que una sèrie de persones no pensin igual, si tenen un enemic comú tenen un factor d'unió important. (Leonard Muntaner)³⁵

El mallorquinisme va sobreviure d'amagat. El pensament de la gent no el pots llevar. Si tu estimes la teva terra és normal que vulguis lluitar

33 «Congrés de Cultura Catalana», *Papers: Revista de Sociologia*, 6, 1977, pàg.237.

34 Entrevista a Celestí Alomar Mateu, 2 de novembre de 2020.

35 Entrevista a Leonard Muntaner Mariano, 9 d'octubre de 2020.

per ella. Va ser una cosa de transmissió de les famílies. (Magdalena Nebot)³⁶

El mallorquinisme polític no ha mort perquè qui no vol morir, no mor. I, en el fons no vol morir, sobretot a la Mallorca profunda, encara que no hi hagi una consciència clara al respecte. Si no hi hagués hagut aquesta voluntat de no morir, no perviuríem com a poble. (Jaume Armengol)³⁷

Conclusions

És inqüestionable que totes aquestes pràctiques aconseguiren recuperar i renovar coneixements sobre nosaltres i el nostre propi territori, fet que alhora feu augmentar la identitat comuna dels mallorquins com a mallorquins, més enllà de ser una part del conjunt dels espanyols. La conscienciació del poble de Mallorca com a poble definit per si mateix comportà una distinció per part de molts mallorquins respecte a altres pobles. I és que una identitat és quelcom que es comparteix de manera exclusiva, enfront d'altres identitats. A tal paradigma, s'hi arribà a través de la construcció d'un sistema de símbols acceptats i compartits: la llengua, el caràcter, el passat comú, les tradicions, el patrimoni... Per tant, la renaixença del mallorquinisme cultural en el segon franquisme conté, en part, un reforçament del sentiment identitari mallorquí, és a dir, de la mallorquinitat, sentiment no desaparegut però sí minoritzat durant la dictadura. I tal cosa va acompanyada necessàriament d'un moviment actiu en defensa de la recuperació i la normalització dels principals trets culturals que diferencien Mallorca de la resta de territoris. En definitiva, si la base d'aquesta renaixença havia de ser i fou l'asseguració d'una

36 Entrevista a Magdalena Nebot Vaquer, 25 de juny de 2021.

37 Entrevista a Jaume Armengol Coll, 14 d'octubre de 2020.

identitat pròpia, la continuació fou la reivindicació del respecte, el manteniment i la promoció de la llengua i la cultura pròpies.

Però el que és més qüestionable és que tot plegat hagi fet créixer substancialment el moviment nacionalista a Mallorca, sobretot si fem una comparació ràpida amb el cas de Catalunya. Hauríem de separar, des d'aquesta òptica, la identitat mallorquina de la defensa dels mallorquins com a nació real i diferenciada. Hem de tornar a distingir, doncs, entre mallorquinitat i mallorquinisme. La primera és la identitat comuna com a poble i el segon és el moviment cultural i polític en defensa de tal sentiment i de les seves expressions identitàries, moviment que sovint es lliga a la idea de nació pròpia. La nació és un concepte polític i els fets analitzats que ocorregueren aleshores a l'illa es deuen a un moviment cultural basat en la llengua i en nosaltres mateixos, no en la política. És a dir, el fet que la renaixença del mallorquinisme cultural, a través de l'estímul identitari, permetés que sorgís un nou moviment nacionalista a Mallorca, no ens ha de fer pensar que els agents que feren possible tal renaixença actuaven tots sota un paraigua de nació política mallorquina. Tot plegat, però, no seria correcte assumir que no sorgí un nacionalisme mallorquí en aquells anys de canvi profund. Evidentment, sorgí i estigué molt lligat a tot el que hem analitzat. Simplement, aquest nacionalisme no fou defensat per tots els agents que sí que defensaren la identitat mallorquina en el segon franquisme, fet que ens obliga a distingir nacionalisme de mallorquinisme. El segon concepte és molt més ampli i divers que el primer. Qui es considera nacionalista és també mallorquinista, però no succeeix necessàriament el mateix a l'inrevés.

Tot i no tenir facilitats per part de les autoritats, ni una recepció popular majoritària (sobretot la producció cultural que pogués promoure la mobilització ciutadana i la defensa de les llibertats), resulta clar que la supervivència de la consciència mallorquinista en temps de la dictadura s'ha d'atribuir, juntament amb la voluntat popular

d'emprar la llengua i la cultura de manera privada i amb el sorgiment de moviments polítics nacionalistes o sobiranistes, a tota la producció cultural que dedicà esforços a situar de nou les tradicions i la llengua de Mallorca en l'àmbit públic. Per tant, concloem, de manera lògica tenint en compte la posició cultural del règim franquista, que el manteniment i la renaixença del mallorquinisme cultural es degueren fonamentalment a l'acció popular, el que fou una reconstrucció identitària des de baix.

Així doncs, tot allò esdevingué la base per a la recuperació posterior del moviment mallorquinista polític, expressat, arran de l'arribada de la Transició democràtica, amb l'aparició de formacions polítiques nacionalistes i la reivindicació de drets polítics nacionals per a Mallorca i el conjunt de les Illes Balears. La situació ens reflecteix una idea força encertada: tota manifestació política neix de manifestacions culturals prèvies. La política és filla de la cultura. Això no significa que no hi hagués reclams polítics en algunes manifestacions culturals en clau nacional pròpies d'aquell context, en el qual la reivindicació cultural i identitària s'associava molt, lògicament, amb l'antifranquisme. Un exemple perfecte de tal paradigma fou la Nova Cançó, que a través de noves lletres i melodies aconseguí unir la conscienciació cultural i patriòtica amb l'esperit democràtic.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons, el text de la qual està disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>.